ڕۆڵ و ئیماژی رۆشنبیر لە دیدگایەکی نوێدا … د. شەونم یەحیا

رۆشنبیر وەك كۆنسێپت و كێ رۆشنبیرە ؟…

لە ئەنجامی کار کردنم لەسەر ڕۆڵی رۆشنبیران لە گۆرانکارییە سیاسی و کۆمەڵایەتییەکان لە کۆمەڵگەی کوردیدا لە کۆنتێکستی فەلسەفەی کۆمەڵناسی مێژوویی ، گەیشتین بە رۆڵ و ئیماژێکی نوێ لە کارەکتەری رۆشنبیر .
پێناسەی جۆراوجۆر بۆ رۆشنبیر کراوە، هەر رووناکبیرێك یان زۆر جار هاوڵاتییەکی ئاسایی لەلای خۆیەوە وێنایەکی تایبەتی بۆ رۆشنبیر داناوە، ئەمە بەو مانایەیە کە ئیماژی رۆشنبیر لە زەینی هەر ئەکتەرێکی کۆمەڵایەتی بە جۆرێکە. کاتێك کە باسی رۆشنبیر دەکەین گرنگە کۆنسیپتی رۆشنبیر لە کەسایەتی “پێرسۆنال” ی رۆشنبیر جیا بکرێتەوە، چونکە ئەم کۆنسیپتە لەرووی مێژوویی و زمانەوانییەوە لە هەر کۆمەڵگەیەك کات و زاراوەی تایبەت بە خۆی هەبووە، بۆنموونە مێژوویی ئەم کۆنسێپتە لە زمانی ئینگلیزیدا لە سەدەی هەقدەمەوە بە کارهاتووە ئەویش لە وشەی intellect هاتووە, کە بەمانای فیکری دێت،
ئەم کۆنسێپتە لە زمانی عەرەبی (المپقف)ی پێ دەوترێ، لەزمانی ئینگلیزیشدا (intellectual)ی پێ دەڵێن و لەزمانی ڕووسیدا بەرامبەر وشەی (intelligemty) ،بەکارهێنانی ئەو چەمکە لەڕووی زمانەوانییەوە لەبنەڕەتدا لەوشەی (intellectual)ی لاتینییەوە وەرگیراوە کە مانای داهێنەرو شارەزا و لێهاتوو دێت .
لە کۆتایی سەدەی نۆزدەم لە وڵاتی فەرەنسا، لەساڵی 1894 (دادگاییکردنی دریفۆس) گاریگەری زۆری لەسەر دەست نیشانکردنی ناوەرۆك و رۆلی رۆشنبیر دانا .کەواتە چەمکی رۆشنبیر لە سەرەتادا بەو شێوەیە پێناسە کرابوو، ئەم چەمکە بەو مانایەی کە لایەنگیرانی (دریفۆس) بەکاریان دەهێنا.
لە کتێبی فەرهەنگ و کلتوور ، ل20 ، لەرووی مێژوویەوە ئەو کۆنسێپتە بۆ ساڵی 1920 دەگەرێتەوە، کە ووشەی “مونەوەریان” بۆ رۆشنبیر بەکاردەهێنا ، ئەم کۆنسێپتە هەر تەنیا لەلایەن کوردەوە بەکار نەدەهات ، بەڵکو لەلایەن “عەرەب و تورك و فارسیش ” بەکار دەهات ، تا کۆتایی سەدەی نۆزدەم، پاشان لەگەڵ گەشەسەندنی و

فراوانبوون و كرانەوەی كۆمەڵگە، كورد بەدوای تێرمێك دەگەران لەجیاتی مونەوەر بەكاری بهێنی ئەویش زاراوەی (رۆشنبیر یان روناكبیریان) . ئەمە كورتەیەك بوو لەسەر رۆشنبیر وەك چەمك كە لەهەر كۆمەڵگەیەك میژوو و زاراوەكی تایبەتی هەبووە .

سەبارەت بە رۆشنبیر وەك كەسایەتیش ئەویش بەهەمان شێوە بە گوێرەی كات و شوێن واتا پێوەرەكان لە سەردەمێك یان لە كۆمەڵگەیەك بۆ یەكێكی دیكە دگۆردرێت. بۆ نموونە رۆشنبیر لای ئەنتۆنیوگرامشی دوو كاتیگۆریە لەوانە رۆشنبیری ئۆرگانی، مەبەستی ئەو كەسانەیە كە لەنێو رێكخراو یان رێكخستنە ج سیاسی یان كۆمەڵایەتیەكان كار دەكەن، كاتیگۆری دووەمیش رۆشنبیری ترادیسیۆناڵە وەكو مامۆستا وپیاوانی ئاینی وئەندازیار و بزیشك و دادوەر و پاریزەر….هتد.

هەروەها لەلای ئیدوارد سەعید رۆشنبیر دوو جۆرە لەوانە رۆشنبیری “هەقیقی و هاوی “ئارەزوومەندانە ، سارتەر باس لە رۆشنبیری Engager واتا مولتەزم دەكات ، میشل فۆكۆ بەهەمان شێوە باس لە دووجۆرە رۆشنبیر دەكات لەوانە رۆشنبیری تایبەت و گشتی پاشان هەر بۆخۆی دێت ڕەخنە دەگرێت دەڵی شتێك نەماوە بەناوی رۆشنبیری گشتی ئەو رۆشنبیرەی كە دەبێت هەموو شت بزانێ. بیربۆردیۆ ئەویش باش لە گۆلگەی رۆشنبیری دەكات .

بۆیە لەنێوان هەموو ئەو تێڕوانین و بۆچوونانەی سەبارەت بە رۆشنبیر كۆمەڵێك پرسیار لەلامان دروست دەبێت. بەلای ئێمە كاتێك گرامشی پێ وایە ئۆرگانی و ترادیسۆناڵ هەموویان رۆشنبیرن بەڵام مەرج نیە وەزیفەی رۆشنبیر بگێرن، پێم وایە هەموو ئەوانە ئەكتەری رۆشنبیرین پێش ئەوەی رۆشنبیر بن، بۆ نموونە لەنێو رۆشنبیری ئۆرگانی ئەوانەی لەناو رێكخراوەكانی كۆمەڵگەی مەدەنی یان رێكخراوێكی سیاسی كار دەكەن، هەموویان ئەكتەری رۆشنبیرین ، دوای لەنێوان ئەوان ئەكتەرێكی داهێنەر و بەتوانا هەڵدەكەوێت ، و دەتوانێ بەلانسی نێوان ئیلتیزامی سیاسی و بەهای مرۆیی و ئەخلاقی بپارێزیت، ئەوكاتە دەكەوێتە ناو بازنەی رۆشنبیر ، بۆ رۆشنبیری ترادسیۆنالیش
هەروەها پێلینی ئیدوارد سەعید بۆ رۆشنبیر دوو جۆرە “هەقیقی” و “هاوی” واتا ئارەزوومەندانە” ئەكتەری هاوی رۆشنبیر نیە بەڵكو ئەكتەری رۆشنبیریە ، ئەكتەری هاوی لە ئیماژی رۆشنبیرەوە دوورە ، ئیدوارد سەعید لێرەدا كەوتۆتە هەڵەوە كە سیفەتی رۆشنبیری داوتە پاڵ هاوی و كردویەتی بە رۆشنبیر ، چونكە رۆشنبیر دەبێ هەقیقی نەك هاوی بێت.

یان ڕۆشنبیری شۆڕشگێر وەك لە خوێندنەوەكانی حسین عودات بۆ ڕۆشنبیر باس لەو جۆرە ڕۆشنبیرە دەكات ، بەلای ئێمە ڕۆشنبیری شۆڕشگێر ئەوەندە مەیلی بەلای شۆڕشە ئەوەندە مەیلی بەلای چاكسازی نیە، و پاساو بۆ شۆڕش دەهێنێتەوە وەك لەوەی پاساو بۆ چاكسازی بهێنیتەوە، چونكە ئەوان لەو بڕوایەدان گۆڕینی سیستەمی سیاسی تەنیا بە هەنگاوەكانی چاكسازی جی بەجێ نابێت ، بەڵكو بە بزووتنەوەی چەكداری یا بە كودەتای سەربازی دەبێت، هەرجەندە ئەم تێڕوانینانە لەلایەن ڕۆشنبیرانی پاریزخوازی وەكو (الكیس دی توكفیل) لە فەرنسا و (ادموند بیرك) لە بریتانیا رەخنەی لێ گیرا. جگە لەوە ڕۆشنبیرانی شۆڕشگیر هەوڵی بڵاوكردنەوەی ئایدیۆلۆژیا دەدەن یان هەڵگری ئایدیۆجی چەپ ” یسار” یان نەتەوین ” قومی” نێگەتیڤی شۆڕش لێرەدایە كە توندوتیژی لی دەكەوێتەوە، ئەگەر چی خاوەن پرۆژەش بێت بەڵام لەبەر ئەوەی دەرئەنجامەكانی شۆڕش روون نیە و زۆرجار شۆڕش ئەو یۆتۆپیاییە بۆ هاوڵاتیان دروست ناكان و بە ئاراستەیەكی پێچەوانەی ئامانجەكانی دەروات، لە شیوەیەكی ڕۆژیی.

ئەو ڕۆشنبیرانەی كە پێیان دەوترێت ” شۆڕشگیر یان مولتەزم ” لە روانگەی ئێمەوە ئەو جۆرە ڕۆشنبیرانە لە یەكدیەوە نزیكن بەلام پرسیار لێردەایە ئایە ئەوانە فیگوری ڕۆشنبیرن یان نا ؟ لە روانگەی هەندێ ئەوان ڕۆشنبیرن ، بەڵام لە روانگەی كۆمەڵێكی تر پێچەوانە ئەوانە فیگوری ڕۆشنبیر نین ، چونكە مەرج نیە ئیلتیزامی ئەوان لەروانگەی ئەوانی دیكە ڕاست بێت ، بەڵكو لە روانگەی تەنیا توێژێكی دیاریكراو پۆزەتیڤە ، بۆ نموونە (ئەو ڕۆشنبیرانەی لەشەری ناوخۆی 1994 ی نێوان یەكیتی نیشتمانی كوردستان و و پارتی دیموكراتی كوردستان بەشدار بوون و هەوڵویستیان دژ بە یەكتر وەرگرتبوو) ، هەروەها ڕۆشنبیرانی شۆڕشگیر ئەم جۆرە لە ڕۆشنبیران زۆر جار دەكەونە دەرەوەی بازنەی بابەتیبوون، چونكە بەرەو نەتەوەپەرستی تا ئاستی “ڕاسیست” یان پەیرەوكردنی ئایدیۆلۆژیایەكی توندڕەو و ڕەتكردنەوەی بەرامبەر هەنگاو دەنێن ، بۆیە فیگوری ڕۆشنبیری لەم بازنەدا جێگیر نیە.

بەهەمانشێوە ، سارتر كاتێك باس لە ڕۆشنبیری ئەنگاژی واتا مولتەزم دەكات ، لێرەدا پرسیار لەسەر ئیلتیزامبوون دەبێت كە زۆر ڕەهەندی هەیە ، ” سیاسی ” یان ” كۆمەڵایەتی و مرۆیی ” زۆربەی ئەو كەسانەی كە پێیان دەگوترا ڕۆشنبیر، كاتێك كە ڕژێمی بەعس كیمیاباران و ئەنفالی كوردی كرد ، زۆرێك لە ڕۆشنبیرانی عەرەب بێ دەنگ بوون لەو تاوانانەی كە ڕژێمی بەعس بەرامبەر بە گەلی كورد ئەنجامی دا، لەو

دۆخەدا رۆشنبیرێکی عیراقی بەناوی "هادی عەلەوی" هەڵویستی هەبوو و ڕەخنەی لە تاوانەکانی رژێمی بەعس بەرامبەر بە کورد گرت، "هادی عەلەوی" توانی ئیلتیزامی سیاسی نەتەوەی و ئیلتیزامی ئەخلاقی مرۆیی و کۆمەڵایەتی بپارێزێت ، لەو بازنەیە وەکو رۆشنبیر بمێنێتەوە.

ئەو رۆشنبیرانەی کە بەردەوام دژی دەسەڵاتن لە کۆمەڵگەی کوردی لەگەڵ ئەوانەی پاساو دەهێننەوە (تبریری) هاشمی غەزلانی لە کتێبی رۆشنبیر و دەسەڵاتی سیاسی ، باسی ئەم جۆرە رۆشنبیرە دەکات، ئەم دوو کاتیگۆرییە لە چوارچێوەی یەك بازنەدا کۆمانکردۆتەوە بەلای ئێمەوە فیگوری ئەم جۆرە رۆشنبیرانە لە یەکدیەوە نزیکن ، چونکە گووتاری دژی دەسەڵات یان لەگەڵی، لە هەردوو حاڵەتدا پاساو بۆ بۆچوون و قسەکانی دەهێنێتەوە، ئەمەش لە بازنەی بابەتی و لۆژیك دوور دەکەوێتەوە .
هەروەها رۆشنبیری ریفۆرمخواز ئەمەشیان جۆرێکە لە جۆرەکانی رۆشنبیر، ئەو لەگەڵ ریفۆرمکردنە لە سیستەمی سیاسی و دامەزراوەکانی کۆمەڵگە، دکتۆر عزمی بشارە لە کتێبی "عن المپقف و الپورە " (رۆشنبیر و شۆرش) دەڵێ " بە ئاسانی دەتوانین رۆشنبیر ریفۆرمخواز جیا بکەینەوە ، چونکە ئەو دەخوازێت بە فۆرمێکی زانستیانەتر کاریگەری لەسەر گۆرانکارییەکان هەبێت ، دوور لە توندڕەوی ، هەوڵی دۆزینەوەی ئەو پەیوەندنی و لێکتێگەیشتنانە کە لە نێوان رۆشنبیر و دەسەڵات دایە لە پێناو چارەسەرکردنی کێشەکان دەدات.

بۆمان بە دیار دەکەوێت کە خاڵی جیاوازی نێوان رۆشنبیرانی شۆرشگێر و رۆشنبیرانی ریفۆرمخواز ، شۆرشگێر لەگەل گۆرینی سیستەمی سیاسی و دەسەڵاتە بە شێوەیەکی ریشەیی و رووخانی و هەڵوەشاندنەوەی، بەلام ریفۆرمخواز لەگەل رووخان و هەڵوەشاندنەوە نیە بەڵکو لەگەل گۆرین و ریفۆرمکردنە بە قۆناغ ، جگە لەوە رۆشنبیری ریفۆرمخواز لەرووی هەڵویستی کارکردن دەکەوێتە بەردەم دوو هەڵبژاردە لە کاتیگوری رۆشنبیران لەوانە " شۆرشگێر و پارێزخواز " لەوەی ئایە لە کام لەو دوو کاتیگۆرییەوە نزیکە لەرووی میتۆدەوە، پێمان وایە رۆشنبیرانی ریفرۆمخواز لە رۆشنبیرانی پاریزخواز نزیکە . هەروەها رۆشنبیری ریفۆرمخواز لەبەر ئەوەی خاوەن پرۆژەیە بۆ باشترکردنی دۆخە بەلای ئیمەوە فۆرمیکی پۆزەتیڤیی هەیە ، لەبەر ئەوەی دوورە لە توندو تیژی و بەری لادان.
رۆشنبیرانی پارێزخواز، ئەم جۆرە کاتیگۆرییە لە رۆشنبیران لەگەڵ پاریزگارکردنن لە بەهاو نۆرم و داب و رێساکانی کۆمەڵن، ئەو

رۆشنبیرانن کە پاشکۆی بیرکردنەوە و رۆشنبیرییان زیاتر ئاینیە ، ئیسلام یان مسیحی یان جوو یان هەر ئاینیکی تر بێت ، بەلای ئێمەوە ئەوانە فیگور و ئیماژی رۆشنبیری هەقیقی لە کۆمەڵ نین بەڵکو ئەوان زیاتر ئەکتەری رۆشنبیری ئاینین، چونکە یەکێك لە نیشانەکانی رۆشنبیر قبوڵکردن و گفتوگۆکردنە لەگەڵ بەرامبەر، کەسایەتی تیۆکراس زۆر بە زەحمە دەتوانی لە بازنەی تێکستە ئاینیەکان دەربچێ بە تایبەتی ئاینی ئیسلام ،کەسایەتی تیۆکراس جیاوازە لە کەسایەتی دیموکراس، یەکێك لە پێوەر گشتیەکانی رۆشنبیر هەڵگری فۆرمێکی دیموکراس بێ.

لە ئایندا نە ئازادی نە دیموکراسی هەیە ، بەڵکو وابەستەیە بە ئەحکام و شەرع و تیکستە ئاینیەکان. ئەم جۆرە بەلای ئێمەوە نیگەتیڤە ، لەبەر ئەوەی خاوەن هیچ پرۆژەیەك نیە، بەڵکو کار بۆ مانەوەو پارێزگاریکردنە لە نۆرم و بەهاو نەریتەکان جا ج ئاینی یان کۆمەلایەتی بێت دەکات، بەڵام ئەگەر ئەکتەرێکی رۆشنبیری ئاینی توانی بەلانسی نێوان ئاینەکان بەگشتی و پێوەرە مرۆیی و ئازادی مرۆڤ بپارێزێت و ریفۆرمخواز بێت، لەو حاڵەتە دەکەوێتە ناو بازنەی رۆشنبیر .
رۆشنبیری ڕەخنەگر، رەخنەیی ئەوان لە شۆرش نیە بەڵکو لە گۆرینی سیستەمە بەرەو سیستەمێکی باشتر کە خۆشگوزارنی و دادپەروەری زیاتر بۆ هاوڵاتیان فەراهەم بکرێت ، پێیان وایە زۆرجار شۆرش لە ئامانجەکانی دوور دەکەوێتەوە، گومانی ئەوان لە پەرۆشی رۆشنبیری شۆرشگێر نیە بۆ شۆرش ، بەڵکو ئەوان گومانیان لە هەوڵویستە ئەخلاقیەکان هەیە، لەوەی رۆشنبیری شۆرشگیر ئەوەندە شۆرشی پێ پیرۆزە ئەوەندە بیر لە دەرئەنجامە نێگەتیڤەکانی شۆرش وەك تێکدان و وێرانی کۆمەڵگە ناکاتەوە، لەکاتی شۆرش کە چەندان کێشەو لانی کۆمەڵایەتی و دزی و فەوزا و ئاژاوە و تاوان سەرهەڵدەدات .
چونکە رۆشنبیری ڕەخنەیی هەست بە مەترسیەکان دەکات .

رۆشنبیری رەخنەگریش خاوەن هیچ پرۆژەیەك نیە ئەو تەنیا رەخنە دەگرێت بۆیە ئەم جۆرە لە کاتیکۆرییە بەلای ئێمەوە نیگەتیڤە چونکە هەنگاوەکانی گۆران و بەرەوپیشتردن وباشترکردنی کۆمەڵگە تەنیا بە رەخنەگرتن جێ بەجێ نابێت. بۆیە ئەوان لەو حاڵەتانەدا لە دۆخی ئەکتەری رۆشنبیری ڕەخنەی دەمێنێتەوە ، لە کاتێکدا دەگوازرێتەوە بۆ بازنەی رۆشنبیر ئەگەر هاتوو خاوەن پرۆژە ی گۆرانکاری بەرەو دۆخێکی باشتر بێت .
بازنەی رۆشنبیرانی ” هەقیقی و گفتوگۆکار و پرۆفیسۆنال یان

تایبەتمەند و داهێنەر" بەلای ئێمەوە ئەوانە چوارچێوەی فیگور و ئیماژی نوێ رۆشنبیر و رۆلی رۆشنبیر لە کۆمەڵگە دەنوێنی، چونکە بێگومان رۆشنبیر دەبێت لەسەر تەواو پرسەکانی کۆمەڵگە هەقیقەت بێژی و تەنیا داکۆکیکاری ئایدیۆلۆژیایی سیاسی و ئاین و نەتەوەیەکی دیاریکراو نەبیتَ، و پێویستە بابەتیی بێت و لە هەمانکاتدا داهێنەر بێت داهێنانەکەی لە خزمەتی مرڤایەتی بێت، بۆیە بەلای ئێمەوە ئەم بازنەیە فیگوری کەسایەتی رۆشنبیر و رۆلی رۆشنبیر زیاتر روونتر دەکاتەوە .

لەهەموو ئەم کاتیگۆریانە، دەگەینە پێناسەیەکی نوێ بۆ رۆشنبیر لە کۆنتێکستوالیزاسیۆنی فەلسەفەی کۆمەڵناسی مێژوویی ، کەکۆکراوەی تیرمینۆلۆژی نێوان (ئەنتۆنیوگرامشی و بیربۆردیۆ و ئالان تۆرین)ە، چونکە رۆشنبیر تەنیا پرسێکی ئەدەبی یان فەلسەفی نیە بەڵکۆ کۆمەڵناسیشە، چوونە ناو بازنەی رۆشنبیر لەم پێناسە نویِ یە دەردەکەوێت.

(هەموو ئەکتەرێکی کۆمەڵایەتی ناو کایەکانی کۆمەڵگە ، توێژێکی گرنگن لە گۆڕگەی رۆشنبیریدا بەڵام ئەوە بەو مانایە نیە کە هەموویان وەزیفەی رۆشنبیر بگێڕن ، ئەو کاتەی ئەکتەرێك لە ناو کایەکانی کۆمەڵگە بتوانی داهێنانێك دروست بکات لە رووی سیاسی یان کۆمەڵایەتی یا فەرهەنگی یا ئابووری و ئەو داهێنانە بتوانێ گۆڕانێك دروست ، ئەو کاتە دەکەوێتە ناو بازنەی رۆشنبیر).
بەلای ئێمەوە ئەو کاتە کە هونەرمەندێك یا نوسەرێك یا دکتۆرێك یا ئەندازیارێك …..هتد لە رێگای کارەکەی بتوانێ کاریگەرێکی بە هێز دروست بکات لەسەر کۆمەڵگە جا چ لە رووی سیاسی یان کۆمەڵایەتی یان ئابووری یان فەرهەنگی بێت و ببێتە سەرچاوەی گۆڕانکارییەك لە یەکێك لەو بوارانە واتا بتوانێت داهێنانێك دروست بکات ئەوا ئەوکاتە ئەو هونەرمەندە یا نوسەر یا ئەندازیارە دەکەوێتە ناو بازنەی رۆشنبیر.